

FELAKET KURBANLARININ KİMLİKLENDİRİLMESİ ÇALIŞMALARINDA BİO-ARKEOLOJİNİN ÖNEMİ

Aysim TUĞ* - Ayla SEVİM**

Felaket Kavramı ve Felaket Kurbanlarının Kimliklendirme

Arkeoloji bilim dalı, genel olarak antik çağlara yönelik programlı ve organize çalışmalarını kapsamakla birlikte, günümüzde *felaket* olarak tanımlanan olayların bazılarının araştırılmasında bu bilim dalına ait yöntemlerin kullanımı gerekmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde felâket kavramı, "büyük zarar, üzüntü ve sıkıntılara yol açan olay veya durum, yıkım, belâ" olarak tanımlanmaktadır.

Adli bilimlerden açısından tanımlandığında ise felaketler;

- * İnsan ve/veya teknolojik kaynaklı veya doğal nedenlere bağlı olan
- * Çok sayıda insanın aynı anda öldüğü
- * Ani gelişen
- * Yeri ve zamanı öngörülemeyen
- * Sosyal-ekonomik-çevresel hasar veren
- * Etkileri uzun süren
- * Başlangıcından itibaren yerel kaynakların çözümde yetersiz kaldığı
- * Çeşitli birimlerin desteğini ve organize çalışmasını gerektiren olaylardır.

Bu kapsamda doğal afetler, büyük patlamalar, isyan, ayaklanma gibi toplum düzeninin

bozulduğu durumlar, kara, hava, deniz taşıtlarının kazaları, terör olayları, toplu cinayet ve soykırım gibi eylemler felaket olarak tanımlanmaktadır. Bu tür olaylarda yaşamını yitirenlerin kimliklerinin tespiti; insanî, sosyal, kültürel, dinî yönden taşıdığı önemin yanı sıra, miras hukuku, velayet hakkı, tazminat hukuku, suçlunun tespiti, mağdurların tespiti, uluslararası ilişkiler gibi ulusal ve uluslararası düzeyde önem taşıyan bir konudur. Bu nedenle olabildiğince kısa sürede ve doğru olarak yapışması gerekmektedir. Kimlik tespiti ise, yaşayan veya ölü bir insanın tanınmasını, tanımlanmasını ve diğer insanlardan ayırt edilmesini sağlayan özelliklerin ortaya konulması olarak tanımlanmaktadır. Felaketlerde yaşamını yitirenlerin kimlik tespiti çalışmaları farklı alanlardan uzmanların araştırmalarını gerektirir. Parmakizi, diş kayıtları, ameliyat, protez vb. tıbbî kayıtlar, özel eşyalar/takılar, ameliyat izi, doğum lekesi, dövme gibi vücut izleri ve DNA analizleri kimlik tespitinde yararlanılan kriterlerdir. Dünya literatüründe Felaket Kurbanlarının Kimliklendirilmesi (Disaster Victim Identification-DVI) olarak tanımlanan bu incelemeleri, sayıları ve uzmanlık alanları olayın türüne ve büyüklüğüne göre değişen iki ekip yürütmektedir.

1. Ölüm öncesi (ante-mortem) ekip: Bu ekibi oluşturan polis ve/veya jandarma görevlilerinin; aile ve akrabalarla, olayın tanıklarıyla, sağ kurtulanlarla görüşülmesi, kişiyle ilgili her türlü bilgi ve kaydın aranması,

Resim 1: Toplu mezarların bir kısmı yüzeye çok yakın iken Srebrenica'da bulunan altı metre derinliğindeki bu mezar örneğinde olduğu gibi derin mezarlar kazıldığında tespit için özel incelemeler gerekmektedir. <http://adamjones.freesevers.com/photoii.htm>

medya ile ilişkilerin ve ekipler arası iletişimin düzenlenmesi gibi görevleri vardır.

2. Ölüm sonrası (post-mortem) ekip ise çevre ve ceset/iskelet incelemelerini yapacak bilim uzmanlarından oluşmaktadır. Olayın türüne göre farklı uzmanlık dallarından destek alınmaktadır.

Her iki ekibin çalışması da ayrıntıların tespitini gerektirdiğinden vücut ve giysilerdeki tüm özelliklerin eksiksiz kaydı için hazırlanmış standart formlar bulunmaktadır. Uluslararası polis teşkilatı Interpol'un bu amaçla hazırlanmış olduğu formlar kullanımı önerilen bir form örneğidir. Ante-mortem ekipler için sarı renkte, post-mortem ekipler için pembe renkte hazırlanan bu formlara ekiplerdeki uzmanlar kendi bulgularını kaydetmekte daha sonra biraraya gelerek bu verileri birleştirdiklerinde cesedin kimliği doğru olarak belirlenmektedir.

Adli Arkeoloji ve DVI

Adli arkeoloji, arkeoloji tekniklerinin adli araştırmalarda kullanıldığı bir çalışma alanıdır. Öldürülüp açık araziye gömülmüş cesetlerin aranmasında ve özellikle toplu mezarların yerinin belirlenmesinde ve bu mezarların incelenmesinde arkeoloji tekniklerinin uygulanmasındaki bilgi ve deneyimleri nedeniyle arkeologlardan yardım istenmektedir. Arkeologlar bu çalışmalara katılarak

savaş suçlarının, insan hakları ihlallerinin ve insanlık suçlarının ortaya çıkarılmasına önemli katkı sağlamaktadır. Bu nedenle adli arkeoloji literatürde adli bio-arkeoloji, insan hakları arkeolojisi olarak da tanımlanmaktadır.

Birleşmiş Milletler tarafından 1991 yılında yapılan bir tanımlamaya göre; bir savaşta veya çatışmada ölmeyen veya yasal bir yargılama olmaksızın veya keyfi kararlar ile infaz edilen en az üç kişinin bulunduğu mezar toplu mezar olarak tanımlanmaktadır. Ancak ceset sayısının yanı sıra cesetlerin pozisyonu, birbirinden ayrı olup olmaması da tanımlamada bir kriterdir (Resim: 1). Dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı zamanlarda toplu adam öldürme olayları yaşanmıştır. Yakın tarihe baktığımızda II. Dünya Savaşı'nda, bazı Güney Amerika ülkelerinde, Ruanda'da, Doğu Timor'da, Yugoslavya'da, Endonezya'da, Afganistan'da, Kuzey Irak'ta gerçekleşen katliamlar ilk akla gelen örneklerdir (Resim: 2).

Toplu mezarlarla ilgili sistematik çalışmalar 1980'lerde başlamıştır. Ancak arkeologların ekiplere katılmasının gerekli olduğunun belirgin bir şekilde görüldüğü ilk olay Ruanda-Kibuye Katolik Kilisesi (1994) olayıdır. Altı ayda 500 000 kişinin öldürüldüğü Ruanda olaylarında cesetlerin bir kısmı sokaklarda bulunurken bir kısmı toplu mezarlara gömülmüştür. Birleşmiş Milletler Uluslararası

Resim 2: Kosova'da toplu mezarların yerlerinin tespitinde uydu fotoğraflarından da yararlanılmıştır. Fotoğraftaki mezar açılarak 150 sivilin ait ceset kimliklendirilmiştir. http://www.pbs.org/wgbh/nova/spiesfly/images/phot_1999_kosovograves

Resim 3: Toplu mezarlar genellikle gomuden yıllar sonra araştırıldığından özellikle arama ve mezar açma aşamalarında arkeologların bulunması şarttır whyfiles.news.wisc.edu/192forensic_anthro/4.html

Suçlar Mahkemesi'nin isteği ile aralarında arkeoloji, antropoloji, patoloji, radyoloji, odontoloji, moleküler biyoloji uzmanlarının bulunduğu Physicians for Human Rights (PHR) ekipleri tarafından toplu mezar yerlerinin tespiti ve açılması çalışmaları yapılmıştır. Tüm yasal önlemlere ve etik uyarılara rağmen neredeyse her savaş sonrasında toplu mezarlar bulunduğundan adli arkeologlara duyulan gereksinim de artmaktadır (Resim: 3). Bu çalışmaları yapan ekiplerde yer alan arkeologlar; arazi tarama, araştırma, haritalandırma, olay yerinin sınırlarının belirlenerek çevrilmesi, ölçümlerin yapılması (mezar alanı, derinliği vb.), yazılı ve görüntülü düzenli kayıt tutma, kontrollü mezar açma, entomolojik, botanik, jeolojik örnek toplanması ve kalıntıların adli (recent) veya arkeolojik (ancient) olduğunun tespiti gibi klasik arkeoloji bilgi ve yöntemlerinin yanı sıra adli bilimlerin bazı temel kavramlarını da bilmek ve uygulamak durumundadırlar. Geniş ve açık arazide uzun süreli çalışma deneyimleri nedeniyle adli arkeologlar birinci faz olarak tanımlanan araştırmanın ilk bölümünde olay yerinin sorumlusudur ve önlemler konusunda yönlendiricidir. Dolayısıyla olay yeri incelemesinde uyulması zorunlu olan tüm genel kuralları bilmek ve uygulamak durumundadır. Bu kendi güvenlikleri için gerekli olduğu gibi kimliklendirmelerin yapılabilmesi, suç delille-

rinin saptanması, olayın aydınlatılabilmesi ve adaletin yerine gelebilmesi için son derece önemlidir (Resim: 4, 5).

Ekibin diğer üyeleri gibi adli arkeolog da ulusal ve uluslararası mahkemelere bilirkişi olarak çağrılmakta, çalışmaların eksiksiz, doğru ve önyargısız yapılıp yapılmadığı sorgulanabilmektedir. Dolayısıyla adli arkeoloji çalışmalarında olay yeri incelemesi, delil, delil arama-ışaretleme- toplama- koruma kavramları devreye girmektedir. Bilindiği gibi adli araştırmaların sonucunda kişilerin hatta bazen toplumların yaşamlarını ve dünya politikasını etkileyen gelişmeler olmaktadır. Bu sorumluluğun bilinciyle, bir kısmı arkeolojinin rutin çalışma yöntemleri arasında yer alan ancak bazıları ayrı uzmanlık gerektiren ilgili konularda da arkeologların temel düzeyde bilgi sahibi olmaları çalışmaların kalitesini arttıracaktır. Bu konuların başlıcaları şöyle sıralanabilir:

- GPR-Metal dedektör kullanımı
- Arazi incelemeleri
- Harita bilgisi
- Coğrafi konumlandırma
- Mezar açma teknikleri
- Dokümantasyon
- Delil toplama-koruma
- Cihaz kullanımı
- Sağlık ve güvenlik konuları
- İstatistik
- Fotoğraf ve video çekimi
- Danışım-İhtiyaç belirleme
- Temel düzeyde anatomi ve ilgili terimler bilgisi
- Böcek ve bitki örneği toplama bilgisi
- Kalıntıları taşıma, delilleri paketleme bilgisi
- Dış çizelgelerini okuma
- DNA analizleri

Arkeolojik kalıntıların araştırılmasından farklı olarak bu çalışmalarda bir suçun ortaya çıkarılması söz konusudur. Dolayısıyla suçun gizli kalmasını isteyenler güvenlik için risk oluşturmaktadırlar. Aynı şekilde mağdur yakınları, meraklılar, basın mensupları da karmaşa ortamı oluşturabilmektedirler. Örneğin Balkanlardaki toplu mezar çalışmalarında Birleşmiş Milletlere ait güvenlik güçlerinin önlem alması gerekmiştir. Adli arkeologlar bu tür ortamlarda soğukkanlı olmalı, kültürel-etnik duyarlılığa saygı duymalı, insan hakları ve uluslararası ilgili yasalar konusunda yeterli bilgiye sahip olmalıdır.

Türkiye'de Felaket Kurbanlarını Kimliklendirme Çalışmaları

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) açıklamasında, kayıtlar tutulmadan veya kimlik tespiti yapılmadan cesetlerin toplu mezarlara gömülmesinin geride kalanların üzüntüsünü ve yasını arttırdığı, yakınlarının ölümünden emin olamamanın bireyler ve toplum üzerinde sürekli olumsuz psikolojik etki yarattığı belirtilmektedir. Birçok ülke felaket olarak tanımlanan olaylarda kimliklendirme çalışmalarını yapan ekiplerini kurmuştur. Bu ekipler kendi ülkelerindeki olaylarda görev yaptıkları gibi uluslararası çalışmalara da katılmaktadırlar. Örneğin Balkanlar'daki savaş sonrasında yapılan toplu mezar ve kimliklendirme çalışmaları birçok ülkenin ekiplerinin katılı-

Resim 4: Toplu mezarlarda cesetlerin taşınmadan önce buldukları ilk pozisyonun yazılı ve görüntülü kaydı ve kalıntıların belirli kurallara uyularak toplanması daha sonra yapılacak çalışmaları doğrudan etkilemektedir. (bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3014205.stm.news)

Resim 5: Toplu mezarlar bulunduğu zaman gerekli güvenlik önlemleri kısa sürede alınmaz ise çevrede toplananlar yakınlarını bulma umuduyla alana girmekte ve olay yeri incelemeleri yapılmadan kalıntıları taşımaktadırlar (bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3014205.stm.news)...

mıyla yapılmıştır. Türkiye'de terör, patlama gibi olaylardan sonra başarılı kimliklendirme çalışmaları yapılmakla birlikte uluslararası polis teşkilatı Interpol'ün standartlarında resmen kurulmuş DVI ekibi bulunmamaktadır. Özellikle toplu mezar çalışmaları veya doğal afetlerde ölü sayısının çok fazla olması organize ekiplerin çalışmalarını zorunlu kılmaktadır. Ülkemizde bu ekiplerin kurulmasına yönelik ilk DVI eğitimi, Emniyet Genel Müdürlüğü Suç Araştırma ve Soruşturma Eğitim Merkezi (SASEM) ve Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı işbirliği ile 2003 yılında düzenlenmiştir. Yine bu çalışmalara destek vermek üzere ilk Adli Antropoloji Laboratuvarı Ankara Üniversite-

si Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalında kurulmuştur. İlgili birimleri bir araya getirmeyi ve konu hakkında bilgilendirmeyi amaçlayan Ulusal Felaket Kurbanlarının Kimliklendirilmesi Kongresi 3-5 Mayıs 2004 tarihinde Van'da düzenlenmiştir.

Başarılı arkeoloji ve kimliklendirme çalışmalarının yapılabildiği ülkemizde ilgili birimlerin ve uzmanların bir araya gelerek ulusal DVI ekiplerinin kurulmaları ve bu ekiplerin uluslararası olaylarda da çalışmalara katılmaları bilimsel açıdan olduğu kadar politik açıdan da önemli kazanımlar elde edilmesini sağlayacaktır.

SUMMARY

Whatever the cause of the disaster is, in every disaster case to identify each victim is a basic human right and is essential for humanitarian, religious, social and judicial reasons. One of the events accepted as a disaster is mass graves. Due to the large number of bodies that are often skeletonized and fragmented, identification activities are the roles that must be undertaken by trained multidisciplinary teams including bio-archeologists, named Disaster Victim Identification (DVI) teams. The systematic exhumation of mass graves needs to be done by the archeologists who also know forensic sciences and crime scene investigation rules. Throughout the examinations; determination of the place of grave, type of the grave and burial, digging up the skeleton, collecting the evidences around the corpse, photographing, video recording, sketching, protecting the remains belonging to the individual and transporting it to a convenient study environment have great importance. As known, finding of mass graves during or after a war is accepted as an international war crime and a crime against humanity. Forensic archeologists with the experience of large site research techniques have critical role in determining these crimes. That is why forensic archeology is also referred as forensic bio-archeology or human rights archeology.

Keywords: Forensic sciences, disaster victim identification, forensic archeology, bio-archeology.

NOTLAR

*Dr. Aysim TUĞ, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE

*Prof.Dr. Ayla SEVİM, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE

KAYNAKÇA

Tuğ A., Alakoç Y., Çetin C.M., Hancı I.H. Afet Kurbanlarında Kimlik Tespiti/Disaster Victim Identification, *Adli Bilimler Dergisi*, 1(2): 2002,s.11-15

Skinner M., Alempijevic D., Djuric-Srejjic M., Guidelines for International Bio-archeology Monitors of Mass Grave Exhumations, *Forensic Sci. Int* 134 (2003), 81-92

Sevim A., Açikkol A., Adli Arkeoloji, *Adli Bilimler Dergisi* 2003, 2(4); s.23-29

Haglund W.D. "Recent Mass Graves, An Introduction", in *Advances in Forensic Taphonomy* Ed.Haglund W., Sorg M., (2001) 243-262

<http://www.phrusa.org>

<http://www.africaaction.org>

<http://www.sao.org/publications>

Conner, M. *The Archaeology of Contemporary Mass Graves*